

Dayanışma Hakkı Bağlamında Çevre Hakkı ve İklim Mücadelesine Katkısı

Kıvılcım Özge KARA¹, Ahmet Burçin YERELİ²

Özet

Sürdürülebilir bir dünyanın tesis edilmesinde kolektif ve istence dayalı eylemlerin rolü belirgindir. Daha yaşanabilir yeni bir dünya yaratmayı isteme bir hak olarak kabul edildiğinde uzun vadeli değişikliklerin üretilmesi ancak bakış açısının değişimi ile mümkün olmaktadır. Bakış açısındaki değişimin doğrudan ve dolaylı yansımalarının görüldüğü önemli araçlardan biri de daha yaşanabilir bir dünyanın yaratılmasında çokça tartışılan çevre olgusudur. Çevre olgusu ve çevre sorunsalı bağlamındaki sorgulamalar diyalektik olup aktörlerin istenci ve motivasyonundan doğrudan etkilenmektedir. Dolayısıyla aktörlerin başat rolü çevrenin bir hak içeriğinin olması sonucunu doğurmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada çevrenin karşılaştığı baskılara karşın etkili yöntemlerden biri olarak insanların temel ve evrensel haklarından biri olan çevre hakkının öncelenmesi ele alınmıştır. Dolayısıyla çevre hakkı ve dahil olduğu çevre hukukunun üstünlüğü veri kabul edilerek, günümüzde başlıca çevre sorunlarından biri olan iklim değişikliği mücadelesinde bu hakkın artan rolüne vurgu yapılarak konu bu kapsamda ele alınmaktadır. Artan iklim değişikliği etkileri göz önünde bulundurulduğunda; bu etkilerle mücadelede, bir yandan çevresel yerleşmenin gerekliliğine işaret edilirken, diğer yandan çevresel yönetişimin önemine vurgu yapılmakta, bu mücadelede çevre hakkının esash bir bileşen olarak kabul edilmesinin önemi tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çevre Hakkı, Çevre Hukuku, İklim Değişikliği, Çevresel Yerleşme, Çevresel Yönetişim
Jel Kodu: K32, K38, Q5

Environmental Rights in The Context of The Right to Solidarity and Its Contribution to The Climate Combating

Abstract

The role of collective and will-based actions for a sustainable world is clear. When the desire to create a more livable world is accepted as a right, this can only happen with a change in perspective. One of the important tools through which the reflections of this change are seen is the environmental phenomenon. Questions in the context of the environmental phenomenon and environmental problems are dialectical and directly affected by the will and motivations of the actors. Therefore, the role of the actors results in the environment having a rights content.

This study addresses the prioritization of the right to environment. Therefore, by accepting the right to environment and the supremacy of environmental law in which it is included, the subject is addressed within this scope by emphasizing the increasing role of this right in combating climate change, which is one of the main environmental problems. Considering the increasing effects of climate change, while the necessity of environmental localization in the combat is pointed out, the importance of environmental governance is emphasized on the other hand, and the importance of accepting the right to the environment as an indispensable component in this combat is discussed.

Keywords: Environmental Rights, Environmental Law, Climate Change, Environmental Decentralization, Environmental Governance

Jel Codes: K32, K38, Q5

ATIF ÖNERİSİ (APA): Kara, K.Ö., Yereli, A.B (2025). Dayanışma hakkı bağlamında çevre hakkı ve iklim mücadelesine katkısı. *İzmir İktisat Dergisi*. 40(1). 1-18. Doi: 10.24988/ije.1545325

¹ Dr. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çankaya, Ankara, Türkiye

EMAIL: kivilcimozgekara@gmail.com, **ORCID:** 0000-0003-0883-1565

² Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Beytepe, Ankara, Türkiye

EMAIL: aby@hacettepe.edu.tr, **ORCID:** 0000-0002-8746-6756

1.GİRİŞ

Temel kanunların uygulanmasına yönelik araçlar ve oluşturdukları örüntüler zamanla yenileri ile değişir. Ortaya çıkan her yeni örüntü, her yeni düzenleme seti yeni bir ekonomik düzen yaratır (Harvey, 2015). Ekonomiler, ekonomik ve mali hedeflerin yansira toplumsal ve çevresel saiklere de sahiptir. Dolayısıyla küreselleşmiş bir ekonomi salt ekonomik değil toplumsal ve insan hakları savunusu çerçevesinde tartışılmalara konu olmaktadır (Touraine, 2016:34-35). 2022 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu; temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkını bir insan hakkı olarak tanımlamıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (2023) tüm devletleri sürdürülebilirlik ve ekosistemlerin korunması esasına göre yönetmek ve çevresel insan hakları için güvenli ve elverişli bir ortamı teşvik etmek amacıyla insan hakları temelli bir yaklaşım uygulama çağrısı yapmıştır. Herkesin sahip olduğu evrensel nitelikli sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkının unsurları; bilgiye erişim, kamu katılımı ve çevresel konularda adalete erişim ve demokrasi olarak sıralanabilir. Diğer ifadeyle çevresel bilgiye erişim hakkı, çevresel karar alma süreçlerine katılım hakkı, çevresel konularda adalete erişim hakkı; sağlıklı bir çevre hakkını ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmenin bir yolu olarak anlaşılmalıdır (Ituarte-Lima & Mares, 2024). İnsan ve çevresi bir bütün olarak değerlendirildiğinde bunlara ilişkin hak, yetki ve sorumluluklar bu bütünün mütemmim cüzü olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda insan ve çevre; kalkınma ve gelişmişlik amacı ile hak ve katılımçılık vurgusu ile tartışılmalıdır (Kaboğlu, 1996).

Bu çerçevede devletler ekonomik hayatı yönetirken imkanlarını temel kurumları yaratarak ve reforma tabi tutarak kullanırlar (Harvey, 2015:164). Bu durum, yeni politika ile aynı zamanda yeni bir politik kültür yaratır. Bu kültür; yeni düşünme, yeni tür ilişkiler ve doğal dünyadaki yeni yaşam biçimlerinin oluşumuna altlık oluşturmaktadır (Bookchin, 1999:365). Bu değişimler tarihsel süreçte 1945 sonrası gelişme, ilerleme, tehlike, risk gibi paradigma kaymalarına neden olabilecek durumlar ile insan ve hakları üzerinde belirleyici sonuçlara yol açmış, bu durum insan faaliyetlerinin hepsinin ölçek değiştireceği olarak yorumlanmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 1995). Örneğin çevre sorunlarını ele alma yaklaşımı, önceleri egocentric iken günümüzde algıdaki değişimlerle beraber antropocentric yaklaşıma dönüşmüştür (Turgut, 1998).

Sonuç olarak çevre sorunları arttıkça çevresel kaygılar yoğunlaşmış ve bu kaygıları hafifletecek çözüm arayışları zorunlu bir hal almıştır. Bu kaygılara bağlı çok sayıda hareket, girişim eylemsel faaliyet gündeme gelmektedir ki bunlardan biri de özellikle çevrenin ve yaşamın sürdürülebilirliğine yönelik doğal iklim koşullarının korunmasıdır. Buna ilişkin girişimlerdeki hak temelli yaklaşım eksikliği ile aksaklığı krizlerin olası felaketlerini yakınsamaktadır. Diğer ifadeyle antropocentric olmayan yaklaşımların hak temelinden uzak olacağı çıkarımı yapılabilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ÇEVRE HUKUKU VE ÇEVRE HAKKI

Çevre; kavramsal olarak çok boyutlu olmakla beraber etkili olduğu alanın belirsizliği ve sınırsızlığı, dışsallık etkisinin varlığı gibi nedenlerle kolay ve net olarak tanımlanması güç bir kavramdır. Günümüzde çevrenin; sosyoekonomik temelde tartışılması zorunluluğu, çevre Ekonomisi alt disiplininin gelişmesine neden olmuştur. Diğer ifadeyle ekonomi politik bakış açısı ile çevre olgusu ve çevre sorunsalı, tarihsel süreçte birikimli olarak değişmiş, XX. yy da boyutları ve kapsamı gelişerek genişlemiş, evrensel doğrunun tanımı insan doğa ilişkisi bağlamında yeniden düşünölmeye başlanmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 1995). Çevrenin, moleküler yapıda olduğu kabul edildiğinde; etkileşimde olduğu çok disiplinli yapı ile bir arada değerlendirilerek yönetsel sürecin oluşturulması gerekmekte ve bu çerçeve çevrenin refah ve kalkınma ile yakın ilişkisine işaret etmektedir.

Öte taraftan çevre kavramı, hak tartışmasını da içermektedir. Çevre ve çevrenin korunması; çevre hukukunun alanına dahil olup çevre hakkının tesisi birincil amaçtır. Yaşanılan çevre merkezli krizler ve çevre sorunları çevre hukukuna çözüm için istem konusu olmuş, toplumsal yaşamın güvenceye alınması ve iyi bir çevrede yaşama beklentisi kaçınılmaz hale gelmiştir (Turgut, 1998). Ulusal

sınırların ötesindeki sonuçları bağlamında çevre sorunları ile mücadele; çevre hukukunun günümüzdeki önemini artırmış, özellikle XX. yy sonrası tarihsel süreçte nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme, iklim değişikliği gibi sorunsallarla çevresel değerlerin hukuki boyutta incelenmesinin güçlendirilmesi ve yeniden düşünülmesi gereksinimini artırmıştır (Kaboğlu, 1996). Bununla ilişkili olarak kent sayısı ve kentleşme hızındaki artış nüfus artışı ile birlikte doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırarak (Turgut, 1998:33), çevre hakkı söylemi gereksinimini pekiştirmiştir.

1982 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından *hazırlanan Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısı* üçüncü kuşak insan hakları olarak; yaşam hakkı, çevre hakkı, barış hakkı, sağlık hakkı, katılım hakkı, kalkınma hakkı, kent ve kentli hakkı gibi hakları kapsamına almış ve bir bütün halinde bunlar *Dayanışma Hakları* olarak tanımlamıştır. Tüm bu hakların yaşadığı kentler için Aristoteles, kentin yalnızca insanların yaşamlarını sürdürdükleri yer değil esas olarak ortak bir “*iyi yaşam*”ın siyasal mekânı olduğunu hatırlatır (Ruby, 2012:26). Gelecek senaryolarında şehirler; insanların iyi bir yaşam kalitesine sahip olduğu, küresel ve yerel ortak değerlere saygı duyulduğu, hakların güvence altına alındığı, ortak çıkarların korunduğu ve farklılıkların da yaşam bulduğu, eşitliğin hâkim olduğu bir dünya şeklinde tahayyül edilmektedir. Bununla beraber şehirlerdeki kentsel yönetim süreci; insan merkezli kentsel gelişme için kritik bir araçtır. Aynı zamanda tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin hayata geçirilmesini geliştirerek, anlamlı katılımı sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltır (UN-Habitat, 2022). Aksi durumda ise şehrin pratik ve ideolojik yıkımı devasa bir boşluk yaratacaktır (Lefebvre, 2018 :39).

Bir insan hakkı olarak çevre hakkı; eşitlik, adalet ve dayanışma kavramlarını içermekte, siyasal ve hukuki sistemlerde demokratik yaşamın temel unsurlarına altlık oluşturmaktadır. Çevre hakkı; yerel ölçekte, çevresel yerelleşme ve çevresel yönetim ile aktifleşirken, küresel nitelikleri ile uluslar üstü dayanışmayı gerektirmektedir. Çevresel yönetim; çevreyle ilgili kararların nasıl alındığı ve uygulandığı yaklaşımı ile ilgili iken çevre hukuku uygulama, uyum ve yaptırıma odaklanmaktadır (UNEP, 2023).

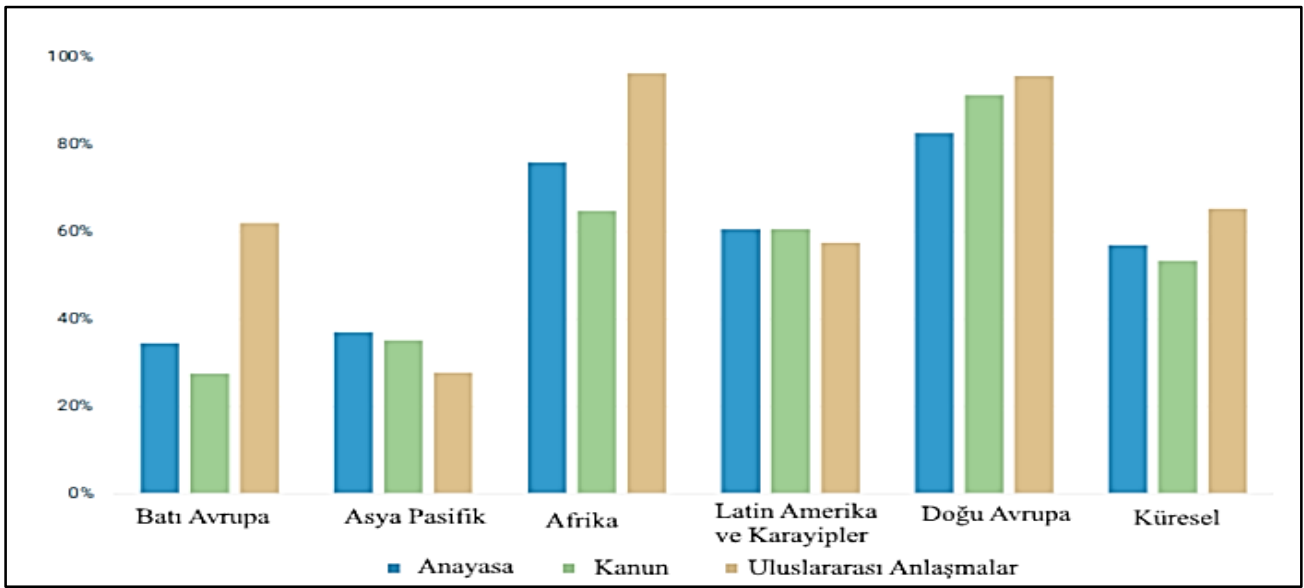
Bu çerçevede tüm idari ölçeklerde iyi yaşamın tesis edilmesinde devletin yapacağı regülasyonlar yoluyla eski ve yeni kavramlar ile gelişmeler arası çelişki ve akabinde doğacak çatışmaların azalması beklenmektedir. Bu amaçla dayanışma hakları kapsamındaki çevre hakkının temellendirilmesi ve mevzuatta muteberlik kazanması ile siyasal ve sosyal hakların uygulama kabiliyetini artırması beklenmektedir (Kaboğlu, 1996). Türkiye, 2024 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı’nda “854.1. Kentsel yaşam kalitesinin ölçülmesine ilişkin kriterler uluslararası göstergeler dikkate alınarak geliştirilecek, ölçüm ve izlemeye yönelik mekanizma oluşturulacaktır” politika ve tedbirine yer vermiş; “8.54.1.1. Kentsel yaşam kalitesinin ölçülmesine ilişkin kentleri izleme sistemi fizibilite çalışması yapılacaktır.” şeklinde göreve istinaden ihtiyaç belirlemesi yapmıştır (ÇŞİDB, 2024). Bununla ilişkili olarak çevre sorunları, devlet anlayışının sorgulanmasının yanı sıra hak, mülkiyet, temsil, yurttaşlık, demokrasi, hukuk, egemenlik gibi yerleşik kavram ve anlayışlarda da sorgulamaları içeren tartışmaları gündeme getirmiştir (Turgut, 1998:40). Ayrıca artan çevre sorunları başlıkları ve yoğunlukları; çevre politikalarının uygulanmasına yönelik gereksinim duyulan kaynak ihtiyacı ve çeşidini genişletmekte, dışsallık etkisi belirgin bir hal alarak, zorlayıcı yükümlülükler olan ihtiyaç burada da artmaktadır.

Amartya Sen’in vurguladığı gibi temel ekonomik kavramların hemen hepsinde hak kavramından bahsedilir. Faydacı söylemde haklar çoğunlukla faydaya ulaşmak için kullanılan araçlar olarak izlenmekte, hakların varlığı ile kullanılabilme perspektifine herhangi bir önem atfedilmemektedir (Sen, 2023). Dolayısıyla faydacı söylemden ziyade dayanışma temelinde kurulması gereken çevre hakkı; salt çevre veya salt ekonomik temelde düşünülmemeli, hakkın kullanılabilirliği biçiminde bir bakış açısı ile değerlendirilmelidir. Genel olarak tüm ülkeler anayasalarında kişi hakları ve siyasal haklara geniş yer vermekle beraber sosyal ve ekonomik haklar daha esnek biçimde düzenlenmektedir. Anayasalarda yeni anlaşılmaya başlayan dayanışma hakkı niteliğindeki çevre

hakkı söylemi ise çevre hukukunun gelişimine bağlı olarak insan ve çevre arasında uzlaşma ve uyum arayışına işaret etmektedir. Nitekim insan hakları ile güçlendirilmiş bir çevre hakkı; çevre tahribatını da engelleyecektir (Kaboğlu, 1996).

Birçok ülkede çevre kanunları; çevresel etki değerlendirme, temiz hava ve su, atık yönetimi, çevresel suçlar, iklim değişikliği gibi düzenlemeleri içermektedir. Ayrıca tarım, gıda, madencilik, yerelde yaşayanların hakları ile ilgili kanun ve kurumlar çevre yönetimiyle doğrudan ilişkilidir. Son 50 yılda ulusal çevre kanunları ve kurumlarında küresel çapta artış olsa da uygulama ve yürütme kısmı geride kalmış bu da iklim değişikliği, kirlilik gibi çevre sorunlarında artışa yol açmıştır. Uygulamadaki bu boşluk küresel sorunların sonuçlarıyla da birleşince çevre hukukunun üstünlüğü konusuna odaklanma ihtiyacını doğurmuştur (UNEP, 2023).

Şekil 1: Sağlıklı Bir Çevreye Sahip Olma Hakkını Anayasalar, Mevzuat ve Uluslararası Anlaşmalar Yoluyla Tanıyan Ülkelerin Yüzdesi (%)

Kaynak: (UNEP, 2023)

İnsan hakları, anayasal haklar ve diğer hak temelli yaklaşımlar, çevre hukuku ve çevre hakkının üstünlüğü konusunda giderek daha önemli bir hale gelmektedir. Çeşitli bölgesel ve uluslararası anlaşmalar, insan hakları belgeleri; sağlıklı bir çevre hakkını tanımlamaktadır. Çevresel konularda bilgiye erişim, karar alma sürecinde halkın katılımı ve adalete erişim sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi, 1998), Latin Amerika ve Karayipler’de çevresel konularda bilgiye erişim anlaşması (Escazú Anlaşması 2018), halkın katılımı ve adalete ilişkin bölgesel anlaşmalar Şekil 1’de ele alınmaktadır (UNEP, 2023). Bu çerçevede kalkınma yaklaşımı benimsenerek hayata geçebilecek çevre hakkı, tıpkı dayanışma ekonomilerinin işleyişi gibi salt ekonomi temelli bir yaklaşım yerine toplumsal refahın artırılmasına yönelik özgün karakterli bir yaklaşım ile örtüşmeli, faydacı söylemden ziyade hakkın varlığına işaret etmelidir.

Nitekim bu söylem BM Rio Deklarasyonu’nun 1 inci ilkesinde “İnsanoğlu sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde bulunmaktadır. Doğayla uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşama hakkı vardır” şekli ile düzenlenmiş; 4 üncü ilkesinde de “Sürdürülebilir kalkınmayı başarmak amacıyla, çevresel koruma kalkınma sürecinin gerekli bir kısmını oluşturmali ve ondan ayrı düşünülmemelidir.” şekli ile de sürdürülebilir kalkınma ilkesinin çevre koruma ile gerçekleşeceğine işaret edilmiştir (Rio Deklarasyonu, 1992).

Diğer yandan sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkının tanınması, 1972 Stockholm Bildirgesi ve sonrasındaki uluslararası yasal ve politik gelişmelere dayanmaktadır. Sağlıklı bir çevreye sahip olma

hakkının unsurları arasında "güvenli bir iklim, temiz hava, temiz su ve yeterli sanitasyon, sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde üretilen gıda, biyolojik çeşitlilik ve ekosistemler, bilgiye erişim, kamu katılımı ve adalete erişim" sayılmıştır (Ituarte-Lima & Mares, 2024).

Türkiye ölçeğinden bakıldığında 1982 Anayasasının "Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması" başlıklı 56 ncı maddesinde;

"Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir."

Hükmüne yer verilmiş, çevre hakkı bir insan hakkı olarak nitelendirilmiş; çevreyi geliştirme, koruma gibi mekânsal düzenlemeler için bir çerçeve oluşturulmuş, tüm bunlar devletin temel fonksiyonları olarak sayılarak hüküm altına alınmıştır.

Ayrıca Türk Çevre Mevzuatının esasını oluşturan 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun "Tanımlar" başlıklı 2 nci maddesinde ise;

"Çevre: Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı; Çevre korunması: Çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütünü" ifade eder"

Şeklinde hükme yer verilmiştir. Buna göre, 2872 sayılı Çevre Kanunumuzun sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyumlu olduğu ve çevre korumayı amaçladığı anlaşılmakta, çevre korumanın sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında temel bir bileşen olmasının önemine işaret edildiği görülmektedir.

Öte taraftan gelişmekte olan ekonomilerde çevre politikası uygulamaları kapsamında kısıtlayıcı çevre politikalarının benimsenmesi ise ekonomik gelişmeyi yavaşlatabilir dolayısıyla kalkınma hakkının ötelendiği görülebilir (Charlier vd., 2024). Gelişmekte olan bölgelerde çevre politikalarının eksikliği bir yandan çevre hakkının zayıflığına neden olurken diğer yandan uzun vadede düşük yatırımlara, palyatif çözümlere ve ilerleyen dönemlerde de refah kayıplarına yol açmaktadır. UNEP'in hazırladığı raporda yozlaşmanın özellikle az gelişmiş ülkelerde çevresel yönetim açısından ciddi zorluklar yarattığının altı çizilmektedir (UNEP, 2023). Tamburino ve Bravo'nun yaptıkları çalışmada; ekolojik verimlilik göstergesi tanımlaması yapılarak; insan refahı ile çevresel etki arasında bir oran belirlenmiş diğer ifadeyle İnsan&Çevre arası ilişkiselliği ortaya koyması beklenen gösterge ile hangi sosyoekonomik faktörlerin ekolojik verimliliği desteklediği araştırılarak, sonuçta da demografik faktörlerin diğerlerine göre daha belirleyici olduğu tespit edilmiştir (Tamburino & Bravo, 2024).

Tüm bu kapsamda düzenlemelere konu olan çevre olgusunun; çevre hakkı ve sürdürülebilir kalkınma ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Nitekim, *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* doğrultusunda refahın sağlanması ve olumsuz çevresel etkilerin azalması beklenmektedir. Bu çerçevede insan haklarına tam saygı göstermek SDG 16'da (Peace, justice and strong institutions)

öngörüldüğü gibi her düzeyde güçlü ve etkili kurumların varlığını benimsemek, hukukun üstünlüğünü kabul ederek normlar oluşturmak ile mümkün olacaktır (UN-Habitat, 2022). Sonuç olarak çevre hakkının uygulamaya geçirilmesi; sürdürülebilir kalkınma perspektifi ve ilkelerinin fonksiyonel olarak yürütülmesi ile mümkün olacak, hukuksal temelde işlerliği ancak *İnsan-Doğa* arası bütüncül bir ilişkiselliğin farkındalığı ile kurulabilecektir.

3. ÇEVRE HAKKI VE YEREL YÖNETİMLER

Russell'e göre uygarlığın gelişmesi daha sıkı toplumsal örgütlenme ve daha geniş bütünleşme ile olacaktır. Bunu olanaklı kılacak olan ise merkezi bir otoritenin varlığıdır. Aksi durumda anlaşmazlıklar çoğalacak ve çatışmalar artacaktır (Russell, 2015). Foucault ise klasik iktidar çözümlerinden farklı olarak makro politikaların politik yapıyı ifade etmede yetersiz kaldığı gerekçesi ile mikro perspektifin benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Armağan, 2010:129-130). Nitekim krizler ortaya çıktığında sorunlar salt merkezi bir otoritenin varlığı ile etkili bir şekilde çözülemeyecek, merkezi olmayan yerinden yönetim yapılanmalarının aktif rol alması gereksinimi ile en geniş kapsamlı katılımın sağlanması amaçlanacaktır.

Devlet, toplum ve politikanın birbirleriyle ilişkili olduğu savı ile ademi merkezîyetçi bir yapılanmayı esas alan bir devlette; karşılıklı ilişkiye dayalı katılımcı bir demokrasi ve birlikte yaşama ilişkin değerleri ön plana çıkartan yerelci bir yaklaşım söz konusudur (Bookchin, 1999:365). Yeni Kentsel Gündem'de (New Urban Agenda) "*Herkes için şehirler*" çağırısı; dayanışmayı güçlendiren bir argüman sunarak insan merkezli, tüm birey ve toplulukların katılımını teşvik eden bir kentsel gelişim vizyonu (UN Habitat, 2022) ile çevre hakkının kentlerdeki uygulanmasına hizmet etmektedir.

Bununla beraber Rio Bildirgesinin 10 uncu ilkesinde; "*Çevresel konular herkesin katılımı ile gerçekleştirilmelidir*" şeklinde düzenlemeye yer verilmiştir (Rio Deklarasyonu, 1992). Bu ilke çevre hakkının korunmasında yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarına işaret eden bir ilke olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede yerel sorunların özgünlüğü yerel yönetimlerde özyönetim için yeterli bir nedendir. Nitekim yerel kurumların ilgili bölgede vatandaşlara daha yakın, daha duyarlı ve daha ilgili olması ile (Bauman, 2017) çevresel yerleşme bağlamında çevre hakkının işlerliğine hizmet ettiği görülecektir.

Benjamin Barber'in deyimiyile "*yerel yönetim özgürlüğü*" nün değerlendirilmesinde yerel yönetimler ile vatandaşların akıbetinin bağlantısının incelenmesi gerekir; zira bir kentin özgürlüğü ile içinde yaşayan vatandaşların özgürlüğü birbirinden soyutlanamaz. Kentler yalnızca yaşam uğruna değil, iyi bir yaşam uğruna kurulmuştur yani salt yaşam olmanın ötesinde bir niteliği haiz olmalıdır. Modern bir kent, sağladığı belediye hizmetleriyle değerlendirilir. Belediyeler; çevre koruma, ekonomik büyüme ve sosyal eşitlik başta olmak üzere farklı yerel yönetimlerde farklı hedefleri benimserler (Bick & Keele, 2022). Öyle ki okul sayısı, park ve bahçeleri, itfaiye ve polis hizmetleri, otopark sayısı gibi göstergeler kentsel yaşamın refahını ve dolayısıyla çevre hakkının ne kadar aktive edildiğine işaret eder. Bu hizmetlerin en düşük maliyetle, verimli bir şekilde sunulması yerel yönetimlerin başarısında geçerli göstergelerdir (Bookchin, 1999:37-71). Bu bağlamda, yerel yönetimlerin çevre yönetiminde uyum sağlama ve yanıt verme kabiliyetleri güçlenecektir.

Yeterli yaşam standardına sahip olma hakkının bir bileşeni olarak çevre hakkı; gıda güvenliği ve beslenme, sağlık, eğitim, altyapı, hareketlilik ve ulaşım, enerji, hava kalitesi gibi alanlarda herkesin kamu mallarına ve kaliteli hizmetlere eşit erişimini kapsar. Kentsel gelecekle ancak tüm kesimlerin özellikle kırılgan grupların hakları korunduğunda herkes için adil olacaktır (UN-Habitat, 2022). Böylesine bir kentsel yaşam kentlerde çoğunlukla yerel yönetimler tarafından yönetilebilir bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ölçeğinde bu hakkı destekler nitelikte 25.10.2023 tarihli ve 32350 (Mükerrer) sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 2024 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda; "*955.1.1 Yerel yönetimlerin sorumlu olduğu altyapı tesislerinin yapımı ile ilgili süreçlerde afet risklerinin dikkate alınmasını sağlayacak mevzuat hazırlanacaktır*" hedefine yer

Bütünleşik düşünme şekli ile çevre sorunlarının yereldeki çevresel etkisini açıklamada ve yerel uyum kabiliyetinin artırılmasında, vatandaşın izlenerek çevre politikasındaki potansiyel rolü de belirleyici olacaktır. Özellikle yüksek kirlilik riski ve zayıf devlet kurumlarının var olduğu ortamlarda vatandaşın izlenmesinin kritik rolünün olduğu tespit edilmiştir. Vatandaşın izlenmesi çevresel yönetişimi sağlayarak yönetsel çoğulculuk sağlamaktadır. Çoğulculuk; toplam bilgi hacmini artırabilir, topluluklara erken uyarı sağlayabilir ve sürdürülebilirliği destekleyen kararlara katkıda bulunabilir. Böylelikle, çevresel bilginin tam potansiyeline ulaşılabilir ve sürdürülebilirlik sonuçlarına daha fazla katkıda bulunulabilir (Stromberg & Bali Swain, 2024).

Yerel bilginin gücü ile kentlerin yönetiminde yer temelli müdahalelerin başarısı; yoksullukla mücadele yanlısı kentsel kalkınmayı sürdürmeye yönelik siyasi iradenin varlığına bağlıdır. Bu yapıdaki bir kentsel politika yaklaşımı, yoksul kesimlerin sosyoekonomik değişimlerine yönelik koşulları yaratmak için finansal, insani, teknik, çevresel kapasiteyle eşleştirilen hak ve yetkilerin talep edilmesi ve gerçekleştirilmesi konusunda güç verir (UN-Habitat, 2022). Buna göre kent ve yurttaşlığın geleceği sorununa toplumsal ekoloji ilkelerine dayalı çözümler önerilmelidir ki bu çözümlerin başlangıç noktası kentler ve kentleşme sürecidir. Kentleşme, süreç içinde gelişen ekolojik ve sosyoekonomik kapsamlı bir olgudur ki kentin yalnızca lojistik ve yapısal boyutu değil ekolojik boyutuyla da incelenmesi önem arz etmektedir. Bu durum kentin geçirdiği devinim ve değişimi inceleme fırsatı sunacaktır (Bookchin, 1999:27).

Öte yandan kentlerin bu değişim sürecinde kendi içindeki uyumu; dünya düzeninde ve ötesinde adaletle uyumlu olması koşuluyla da ilişkilendirilmektedir (Ruby, 2012:17). Bununla ilişkili olarak Türkiye ölçeğinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nca "*Yerel Yönetimler için Kentsel Tasarım Rehberi Hazırlama El Kitabı*" hazırlanarak yerel toplumsal dinamiklerin, yerel toplumsal konuların, yerel demografik yapının, yerel karakteristiklerin, çevresel bağlamda iklim ve çevre özelliklerinin dikkate alındığı kentsel tasarımlar yapılarak kimlikli şehirlerin inşasına yönelik adımlar atılmış, Türkiye'de kamu eliyle ilk defa yayımlanan bir çalışma ortaya konulmuştur (ÇŞİDB, 2023). Bu çalışmanın kentlerin kendi içindeki uyumunu artırarak çevre hakkının aktive edilmesini de destekleyeceği beklenmektedir. Schumpeter'in ünlü deyişindeki gibi "*yaratıcı yıkım*" kasırgaları, bu değişimin başlangıcıdır. Her türlü hayat tarzı, var olma ve düşünme yöntemi eskisini devreden çıkarmak ve yenilerini kucaklamak üzere köklü biçimde değişmek zorundadır (Harvey, 2015:108). Dolayısıyla en temelinde çevre yönetiminde tüm aktörleri kapsayan katılımcı ve bütüncül bir yaklaşım tasarlanarak, sorumluluklar yerel düzeyde belirlenmeli (Kosoe & Ahmed, 2024), çevresel yerelleşmeye yönelik yeni bir yapılanma benimsenmelidir.

4. ÇEVRESEL YÖNETİŞİM VE ÇEVRESEL YERELLEŞME

Yönetişim söylemi; yapısal değişim, dönüşüm, geçişlerin hepsine dairdir. Farklı yönetim paradigmaları arası geçiş mevcut düzendeki yönetsel krizler ve sorunlarla ilişkilendirilebilir. Yönetişim farklı ölçeklerde ele alınarak küresel, bölgesel, ulusal ve yerel yönetim olarak incelenebilir. Türkiye ölçeğinden bakıldığında On İkinci Kalkınma Planı'nda (2024-2028) bölgesel kalkınmaya yönelik yönetim mekanizmalarının etkinleştirilmesi, politika ve tedbir olarak belirlenmiştir (SBB, 2023). Bu yönetim mekanizmaları; politik, ekonomik ve çevresel olarak bir bütündür.

Çevresel yönetim ve bağlamında çevresel yerelleşme bunların içinde çevresel niteliği ile öne çıkmaktadır. İklim değişikliği mücadelesinde bu iki kavram yerelin özerkliğini ve dolayısıyla çevre hakkının yerleşik bir hale gelmesini güçlendirici etki yaratmaktadır. Çevresel yönetim ile karar alma sürecinde paydaş çokluğu çevre hakkına meşruiyet kazandırmaktadır. Yerel yönetimlerde iyileştirici bir faktör olarak yorumlanabilecek çevresel yerelleşme; yerel yönetimlerin çevresel yönetimde, denetimde, izlemede yerelleşme süreçlerini kapsamaktadır. Diğer ifadeyle çevre korumaya yönelik kamusal hizmetlerin çoğunluğu yerel yönetimlere devredilerek çevresel

yerelleşme desteklenmektedir (Kara, 2024). Çevresel yerelleşme ile merkez ve yerelin sorumlulukları netleşecek, çevre standartları belirlenecek, idari ceza, idari izin onayı, çevre korumaya yönelik maliyetler düşecek, kaynaklar korunacak, yeşil dönüşüm pekiştirilecektir (Xia vd., 2021). Böylelikle uygulama ve denetim maliyetleri azalarak, kaynak tahsisi seviyesi iyileştirilebilecektir (Ren vd., 2023).

Çevre hukukunun üstünlüğü çoklu yönetim düzeyini kapsamaktadır. Ulusal mevzuat ve kurumların yanı sıra yerelde belediyeler çevre krizlerinin ele alınmasında tamamlayıcı roller üstlenmektedir. Özellikle kentsel alanlarda iklim mücadelesi bunlar içinde ön saflarda yer almaktadır (UNEP, 2023). Bununla ilişkili olarak yerel yönetimler içinde başat rolde yer alan Türkiye ölçeğindeki belediyeler görev ve sorumlulukları kapsamında katı atık yönetimine ilişkin olarak atığın toplanması, taşınması ve bertarafı konusunda önemli yol kaydederek, söz konusu tesislerin çevre sorunlarına yol açmaksızın esas ve usulüne uygun olarak işletilmesini ve düzenli denetlenmesini yoğunluklu olarak sürdürmektedir. Buna göre, düzenli depolama tesis sayısının artırılması, kapasite üstü çalışanlara ilave depolama alanı tahsis edilmesi ve ön işlem tesislerinin yapımına devam edilmesi, düzensiz döküm sahalarının rehabilitasyonu ve kırsal alanda katı atık yönetimiyle ilgili çalışmalar yapılmaktadır (SBB, 2023). Yine bu kapsamda çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi, azaltılması, atıkların toplanması, taşınması, geri kazanımı ve bertarafına yönelik belediyelere katı atık depolama alanları için hazine taşınmaz tahsisi yapılarak destek sağlanmaktadır. Bu destek 2023 yılı için 20 adet, 2,3 milyon m² olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan, düzenli depolama tesisi sayısı 2010 yılında 46 iken 2023 için bu rakam 93 olarak; düzenli depolama hizmeti verilen belediye nüfusu oranı %59 iken 2023 yılı için %89 olarak izlenmiş (MİGFR, 2023) ve belediyelerdeki nüfusun tamamına yönelik katı atık toplama hizmetinin verilmesine ilişkin çalışmaların yapılması gerektiği 2030 *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* de referans alınarak belirlenmiştir (ÇŞİDB, 2024). Dolayısıyla yapılan kamu yatırımları ile verimlilik artışı, hizmet sunumunda etkinlik ve sonucunda tüm kesimlerin iyi yaşama sahip olması bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, iklim değişikliği ile mücadele ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik uygulamalar benimsenerek, eylemler yürütülmektedir (SBB, 2023).

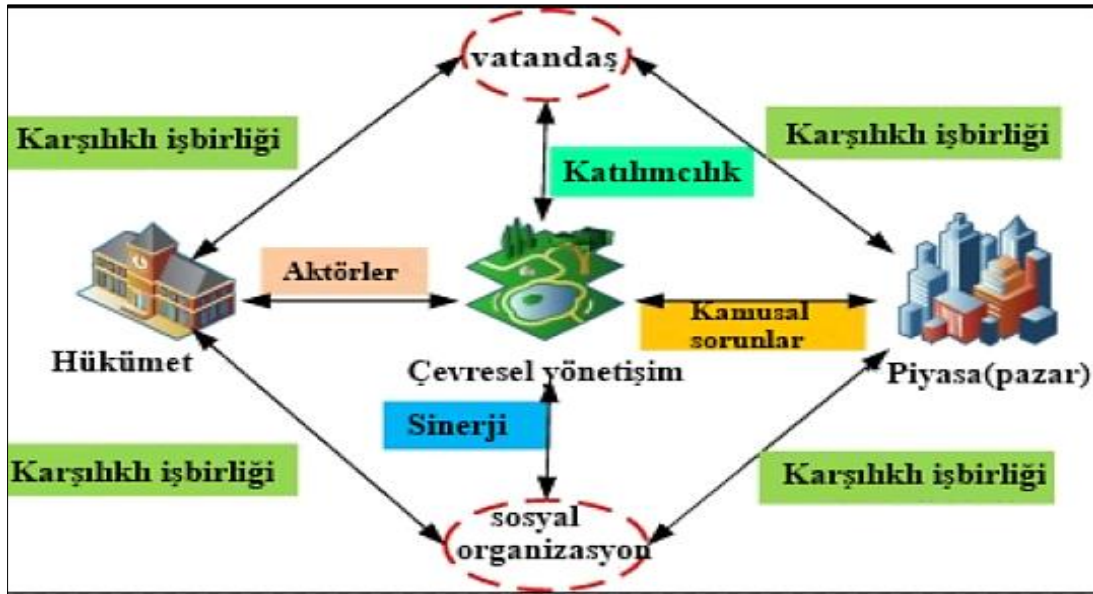
Harvey'in ifade ettiği gibi tüm sorunlar birbirini şiddetlendirmektedir (Harvey, 2015:172). Kriz düzeyindeki sorunların temel neden ve sonuçlarından biri olan eşitsizlik ve sosyal boyutta sosyal eşitsizlik geçmişten günümüze büyüyen bir sorundur. Bununla ilişkili karşılaşılan sorunlar mekânsal olarak asimetrilerin dağılımına neden olur. Dolayısıyla devlet içinde asimetrik mübadele ilişkilerine dayalı eşitsiz coğrafi kalkınmalar ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte düzenleyici olarak yerel yönetimler ve alt üst siyasi yapılara çok önemli roller düşmektedir. Bu kurumların başlıca hedefleri; eşitsizliği azaltmak ve adaleti sağlamak olarak bilinmektedir (Harvey, 2008:12). Nitekim toplumsal olarak üretilen ve kesişen eşitsizlik eksenlerinden birinin de şehirlerin yapısı ve geçirdiği süreçler olduğu göz önünde bulundurulduğunda; yerel yönetimler, kanun ve politikalar, şehir planlama, belediye hizmetleri, göç ve nüfus yoğunluğu ile demografi trendler, sosyomekânsal ayrışmalardan oluşan süreçler dikkate alınmalıdır (UN-Habitat, 2022:225). Bu çerçevede Türkiye'de şehirlerin planlama süreçlerinde şeffaflık ve hakkaniyet ilkeleri ile etkili katılım mekanizmaları oluşturularak, izleme ve denetleme süreçlerinin geliştirilmesine yönelik güncellenen yapılabilecek hedefi On ikinci Kalkınma Planı (2024-2028) kapsamına alınmış (SBB, 2023) üst politikası amacı olarak belirlenmiştir.

Kentlerin mimarı olarak yerel yönetimler kentsel yönetim kavramı ile tartışılmakta, bu bağlamda kent sorunlarının çözümünde katılımcı dinamiklere ve bölgesel farklılıkların azaltılması amacına işaret edilmektedir. Katılımcılık ile vatandaşa yakınlık ve demokrasinin güçlendirilmesi amaçlanmakta, farklı dinamiklerin ilişkiselliği ön planda tutulmaktadır. Örneğin yerel yönetim, yerel kalkınma ile ilişkilendirilebilir. Yönetişimci kalkınma ile yönetim ağırları içinde kalkınma; kent hukuku bağlamında kentli hakkı (Tekin, 2019:78), çevre hukuku bağlamında çevre hakkı kavramlarına atıf yapılabilmektedir. Buna örnek olarak Avrupa Birliği'nin (AB27) uygulamaya

koyduğu *Ortak Tarım Politikası (OTP) Ağı* Türkiye’de Tarım ve Orman Bakanlığı ev sahipliği ve koordinasyonunda tüm ilgili paydaşların katılımıyla ulusal düzeyde yaygınlaştırılmaktadır. OTP Ağ Yönetişim Yapısı; yüksek istişare kurulu, yönlendirme komitesi, yönetim otoritesi, merkez ve 26 bölge koordinatörlükleri izleme değerlendirme komitesi, tematik gruplar, daimî alt komiteler, odak alt gruplar, üyeler, gözlemci STK’lar dan oluşmaktadır. Yönlendirme Komitesi çalışmaları ile OTP Ağ kapsamında 26 bölgede merkez iller belirlenmiştir. Belirlenen merkez illerde valilik koordinasyonunda bölge koordinatörlükleri oluşturulmuştur. Kurulan bu 26 bölge koordinatörlüklerinden beklenen mikro düzeyde her yörenin dinamiklerinin gözetilerek ortak bir tarım politikası ağı kurulmasıdır. Nitekim her yerel yönetim, çevresel olarak kendilerine özgü yapıya sahip, karmaşık ve göreceli yapıdadır. Örneğin OTP kapsamında *Ondokuz Mayıs Yerel Eylem Grubu Derneği (OMYEGDER)*, Samsun ili, Ondokuz Mayıs ilçesi sınırları içinde Kamu-Özel-STK yönetim yapısına uygun olarak ulusal düzeyde ve IPARD Programı kapsamında kırsal kalkınmaya yeni yaklaşımların önerilmesine yönelik kurulmuş bir dernektir. Eylem planlarında ve faaliyetlerinde çevrenin korunması, insan sağlığı, istihdamın artırılması, üretimde verimlilik, kültürel mirasın yaşatılması gibi amaçlar belirlenmiştir.

Tüm bu değişimler ve güçlendirmeler çevre hakkına hizmet edecek uygulamalar ve sonuçlarını kapsamaktadır. Uygulamaların güçlendirilmesi kentsel refahı olumlu yönde etkileyerek çevre hakkını fonksiyonel hale getirecek çevre sorunları ile mücadele kabiliyetini artıracaktır. Dolayısıyla çevre hakkı temelinde çevresel yerelleşme ve çevresel yönetim paradigmasını esas alan bir yerel yönetim kurgulanmalıdır. Nitekim aktörlerin ve tüm paydaşların katılımı ile çevresel yönetimin sinerjisinden yararlanma çevre hakkının kısa ve uzun vadede değerini artıran bir strateji olarak görülebilir.

Şekil 3: Çok Merkezli Yönetişim

Kaynak: (Yang vd., 2023)

Buna göre bir sosyal politika olarak çevre hakkı politikaları şans eseri gerçekleşmemektedir. Yönetişim, kurumsal reformlar, hak temelli yaklaşımların uygulamasına bağlı olarak şekillenecektir (UN-Habitat, 2022). Örneğin Yu ve Morotomi tarafından Çin’de Çevre Koruma Kanunu’nda yapılan değişikliğin hava kalitesi üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmada; hava kirliliğinin günlük yaşamı, sağlığı ve iklimi tehdit ettiği kabul edilmiştir. Buna göre *Çevre Koruma Kanunu* 2014 yılında revize edilerek 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. Hava kirliliği mücadelesinde birden fazla aktörün katılımı, iyileştirilmiş yönetim, belediyelerin yetkilendirilme biçimleri, kirleticilere karşı cezalandırma

usulü gibi durumlarda hava kalitesinin iyi olma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir (Yu & Morotomi, 2022).

Yerel yönetimlerin sürdürülebilir kalkınmayı, çevresel katılım ile çevresel yönetimi ve beraberinde çevresel denetimi güçlendirdiği bilinmekte, çevre yönetimini dengelemesi beklenmektedir (Yang vd.,2023). *Yeni Kamu Yönetimi* paradigmasında çok merkezli yönetime önem atfedilmekte tüm paydaşların karşılıklı etkileşimine vurgu yapılmaktadır. Yine tüm paydaşların karşılıklı iş birliği ve müzakeresi tavsiye edilmektedir. Bununla beraber tartışılan sorunların çoğunun temelinde, yerel paydaşların içgörülerinin, değerlerinin ve görüşlerinin yoksunluğu gerekçesi de tartışılmaktadır (Teodoro & Prell, 2023). Diğer yandan bu durum çok merkezli bu yapılarda kamusal mal ve hizmet sunumu ile katlanılan maliyetlerde farklılaşmayı ve rekabeti ortaya çıkaracaktır. Böylesine yapılarda vatandaşların faydaları en üst düzeye çıkacak, kent hakkı ve bağlamında çevre hakları korunacaktır (Yang vd.,2023).

Türkiye ölçeğinde 2024-2028 dönemini kapsayan On İkinci Kalkınma Planında; *“istikrarlı büyüme, güçlü ekonomi”*, *“yeşil ve dijital dönüşümle rekabetçi üretim”*, *“nitelikli insan, güçlü aile, sağlıklı toplum”*, *“afetlere dirençli yaşam alanları, sürdürülebilir çevre”* ve *“adaleti esas alan demokratik iyi yönetim”* olmak üzere beş ana eksene yer verilmektedir. *“Adaleti esas alan demokratik iyi yönetim”* ekseninde ise hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde adalet ve güvenlik hizmetlerinin etkin yönetimi ile kamuda iyi yönetime dayalı stratejilerin benimsenmesi hedeflenmiştir (SBB, 2023). Bu yapısal değişimlere işaret eden eksenlerde merkezi yönetimlerin her ne kadar çevresel yönetimde öncü rol oynadığı bilinse de sürdürülebilir kalkınmanın yerelde başladığı savı çevresel yerelleşmenin önemi ile belirginleşmiş, belediyelerin konumlarını güçlendirmiştir. Türkiye ölçeğinde 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14'üncü maddesi ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu kapsamında; imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı, çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık, itfaiye, şehir içi trafik, ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar, konut, toplu taşıma, tabiat varlıkları vb. görev ve sorumluluklar belirlenmiştir. Tüm bu çevre hukuku ile ilgili düzenlemeler çevre hakkının konusunun iyi yaşam olduğu söylemine vurgu yaparak, bunların iklim değişikliğinde hafifletici etkisinin olacağına işaret etmektedir. Bununla beraber yerel yönetimlerde mücadele konusu olan çevre sorunlarının çözülebilmesi için iyi bir yaşamın kamusal hizmet olarak sunulması önemli bir ilke olarak benimsenmelidir. Dolayısıyla değişimlere atfedilen değerler, yine değişimlerin nasıl yönetildiği gibi tartışmalar, bu süreçte çevresel yönetimin şeklini biçimlendirirken çevre hakkı savunusunda olumlu yol almaya katkı sağlayacaktır.

5. ÇEVRE HAKKI VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Sanayi öncesi toplumdan sanayi toplumuna geçiş ile bir toplum türünden başka bir toplum türüne geçilmiş, bu durum çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla oluşmakta olan dünyanın ayrıntılarını incelemek krizlere karşı koruma önlemi sağlayacaktır. Nitekim mevcut krizler artık bir krizin ötesinde, bir toplum türünden bir başkasına dönüşümün ifadesi olarak izlenebilmektedir (Touraine, 2016). Günümüz ve öncesinde yaşanan krizler, sistemsel kırılmalıkların mevcudiyetini ortaya koyarken, ekonomilere göre kırılmalık düzeylerinin de farklılaştığını göstermektedir. Kısa süreli krizleri bertaraf etmek görece daha kolay olabilirken; uzun vadeli olanlar artık endemik bir yapıda olan sürekli bir statüyü temsil etmekte, sürekli tekrarlanan bir kriz halinin varlığı görülmektedir (Bauman, & Bordon, 2018:42-80). Tüm bu ve benzeri krizleri tetikleyen yaklaşımın Foucault'un *“biyoiktidar çağı”* ile örtüştüğünü söyleyebiliriz.

İçinde bulunulan biyoiktidar çağında çevre sorunları belirgin bir hal almaktadır. Bunlardan başlıcası sera etkisine yol açması ve sıcaklık artışlarına neden olması bağlamında iklim değişikliğidir ki iklim kuşaklarının yer değiştirmesi ölümcül düzeyde bir riskin varlığı ile karşı karşıya olunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum; ilerlemeyle birlikte tartışılan mal üretim ve yönetim tarzını sorgulamaya yöneltmekte, üretim tüketim dengesinin gezegenin tümünün gereksinimleri ve olanaklarının dikkate

alınarak planlanmasının önemine işaret etmektedir (Touraine, 2016:42). Kimsenin geride kalmaksızın gereksinimlerinin karşılanması öne çıkan kaygılardandır ve çevre hakkının varlığının önemine işaret etmektedir.

İklim değişikliği ile doğal dengenin bozunumu ve ekosistem kaybı yaşanmakta, çevresel tahribat ile iklim mücadelesi güçleşmekte, çevre hakkının zayıflamasına yol açmaktadır. Ekosistemin restorasyonu; koruma, durdurma, tersine çevirme aşamalarını kapsar ki bu aşamalar yoksulluğun, iklim değişikliğinin sonlandırılmasına destek olur ve kitlesel yok oluş görece bertaraf edilebilmektedir (UNEP, 2024).

Harvey'in "*strateji ve mantığı arasındaki ilişki problematik ve diyalektik olarak görülmelidir*" (Harvey, 2008) ifadesi çevre hakkı ve iklim mücadelesi ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde bu diyalektik bağlam Ruby'nin "*Her türlü bir ortak dünyanın olanaklılığı iyi sürdürülebilir bir varoluşlar ile mümkün olacaktır*" ifadesi ile örtüşmektedir (Ruby, 2012). Diyalektik bakış açısında evren bir bütündür, sürekli değişim halindedir, olgular süreçlerin bir parçasıdır, süreçlerin geçmişi veya geleceği sadece süreci meydana getiren birimler tarafından belirlenmemekte, karmaşık etkileşimler görülmekte, geçmiş de büyük önem kazanmaktadır (Lewontin vd., 2019). Dolayısıyla kurulmakta olan dünyada ağırlığımızı hissettirmek istiyorsak sürdürülebilir gelişmenin ancak istence dayalı bir eylemle elde edilebileceğinin anlaşılması gerekir. Bu da geçmişin yeniden inşası ile değil, yeni bir dünya yaratma becerimiz ile ilişkilendirilmektedir (Touraine, 2016).

Bu kapsamda iklim mücadelesi tartışmalarında yeni bir dünya yaratabilme kabiliyetimiz çevre hakkının gözetilmesi, uyum sağlama ve yanıt verme yeteneği ile gerçekleştirilecektir. Özellikle endişeler çevre hukuku ve çevre hakkı olunca çabaların kolektif perspektif ile toplumu dönüştürmesi beklenmektedir. İklim değişikliği, yalnızca ekosistem hizmetlerine ilişkin bir sorunsal olmanın ötesinde sosyal adalet gereksinimini artıran ve sosyal sorunları derinleştiren bir mücadeledir. İklim değişikliğinde çevre hukuku ve çevre hakkının entegre değerlendirilmesi, yapay iklim değişikliğinin sınırlandırılması ile çevresel adalet ve çevre hakkının ihlalinin önlenmesine yöneliktir (Kaboğlu, 1996). Diğer ifadeyle, oluşturulacak çevre hakkı bağlamında sosyal politika; sosyal adaleti, adil ekonomik kalkınmayı, insan hakları bağlamında çevre hakkını destekleyerek dirençli ve kapsayıcı şehirlerin tesisini sağlamaya destek olmalıdır (UN-Habitat, 2022). Aragão vd., ekosistem hizmetlerinin değerlendirilmesinde çevresel adaleti sağlayacak beş adalet biçimi tanımlamıştır. Bunlar; dağıtımda, değişimde, onarıcı, cezalandırıcı ve prosedür adaletidir (Aragão vd., 2016):

Dağıtıcı adalet; çoğunlukla çevresel sürdürülebilirlik ile ilişkilidir. Ekonomik kapasite, mülkiyet vb. esas alınarak ekosistem hizmetlerinden herkesin eşit olarak yararlanmasını gerektirir. Buna göre, maruziyet düzeyi yüksek, kırılgan ve dezavantajlı gruplar başta olmak üzere nesiller arası eşitliğin sağlanması, yasal olarak korunmayı gerektirir ki bu da ulusal ve uluslararası hukukta yer verilen bir gerçekliktir (Aragão vd., 2016). Kırılgan grupları temel ekosistem hizmetlere erişimden tamamen dışlamak, dağıtımsal bir adaletsizliktir. Dağıtıcı adaletin hukuki boyutlu uygulamasına iyi bir örnek, 2013 yılında Avrupa Birliği'nde başlatılan "*su bir insan hakkıdır*" şeklindeki yurttaş girişimidir (< <http://www.right2water.eu/>>). Bu girişim hükümetlere tüm vatandaşlara yeterli ve temiz içme suyu ve sanitasyonunu sağlama görevi yüklemektedir. Toplama, arıtma ve dağıtımın ekonomik maliyetlerinin yanı sıra ekosistem hizmetlerinin kaybını da hesaba katan su fiyatlandırması ise değişmeli adalet bir örnektir. Sübvansiyonlar ve vergiler gibi mali araçların tasarlanması dengesiz zenginleşmeyi önleyecektir. Diğer taraftan negatif dışsallıkların içselleştirilmemesi, cezalandırıcı adaletsizlik olarak kabul edilir. Onarıcı adalet ise düzeltici faaliyetler kapsamında ekosistem hizmetlerinin bozulması veya kaybolması durumunda olumsuz etkileri düzeltme amacındadır. Ancak kuşaklararası adalet açısından onarıcı önlemlerin bazı sakıncaları ortaya çıkabilir ki düzeltici eylemler süreç gerektirdiğinden onarım önlemlerinin maliyetlerinin şimdiki nesil tarafından karşılanması, faydalarından ise gelecek nesillerin yararlanması durumu söz konusu olacaktır. Onarıcı adaletin başarısı, iyileştirme tedbirlerinin etkinliğine bağlıdır. Bu bağlamda antropojenik faaliyetler

nedeniyle ekosistemde yaşanan geri dönüşsüzlük, onarıcı adaletsizlik olarak nitelendirilebilir. Karar alma prosedürlerinin meşrulaştırılmasını ifade eden prosedürel adaletin meşruiyeti için ise şeffaflık ve vatandaş katılımı gereklidir. Çevre ile ilgili bilgiye erişim ve halkın katılımı demokratik gerekliliktir. Çevre sorunlarının negatif dışsallığı yoğun olarak görüldüğünden, mücadele sürecinde ekosistem hizmetlerini etkileyen kararların şeffaflık ve katılım kuralları çerçevesinde sürece dâhil edilmesi önemli olup dışsallıklar ancak bu şekilde içselleştirilebilmektedir. Böylelikle tüm adalet biçimlerinin somut olayda uygulanması entegre değerlendirilme yönteminde yasal çerçeveyi iyileştirecek, iyi uygulama örneklerinin sayısını artıracaktır (Aragão vd., 2016). Tanımlanan bu adalet türleri ekonomik, mali, politik, hukuki regülasyonları gerektirmekle beraber, çevresel adaletin sağlandığı yeniden yapılanma sürecinde çevre hakkının fonksiyonellik kazanmasını sağlayacaktır.

Ne var ki ulusal ve ulus üstü hukuk; ortaya çıkan maliyetlerin paylaşımında çevresel adaleti ve çevre hakkını korumada yeterli olmazken kamu yararı kavramının tanınması güçleşmektedir. Dolayısıyla iklim ve hava, su, toprak gibi çevresel varlıkların korunmasında çevre hukuku ve çevre hakkının somutlaşması da güçleşmektedir. Bu çerçevede Russell'ın enerji kaynakları gibi üretim girdilerinin paylaşımının, çatışmaların kaynağında yer aldığı ve bunların adil bölüşümü hususunda ciddi tereddütlerin söz konusu (Russell, 2015:274) olduğunu belirtmesi burada anlamlı olacaktır.

Bu bağlamda 1970 sonrası dönemde yaşanan çevre sorunları, çevre hakkının tartışılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bununla beraber toplumların ortaya çıkan çelişkileri anlama farkındalıkları artmış, ihtiyaçlarda güncelleme gereksinimi doğmuştur. Bu düşünme şekli, insan ve çevresinin uyum ihtiyacını artırmaktadır (Kaboğlu, 1996). UNDRR'a göre iklim mücadelesinde ihtiyaçların karşılanabilmesi için sürdürülebilir uyumun nasıl olması gerektiği tartışıldığında; sürdürülebilir uyumun kapsamlı olması, mevcut doğal kaynaklara önem verilmesi, kimsenin geride bırakılmaması, etkili finansal araçların mevcut olması gereklidir. Öte taraftan küresel Güney'e yük olunmamalıdır (UNDRR, 2021). *2030 BM Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* kapsamında kimseyi geride bırakma ilkesi eşitsizliklerle mücadele amacı ile çevre hakkı ve hukukuna katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınma için iklim değişikliği ile mücadelede, adalet ve hak temelli entegre bölgesel planlama ve hesap verebilir yönetim ihtiyacına odaklanılmaktadır (UN-Habitat, 2022). Bu çerçevede iklim krizi çözülmesi gereken bir çevre yönetimi sorunu olarak kabul edildiğinde, krizin ele alınma şekli yeni toplumsal yapı ve hukuksal yapının oluşmasında belirleyici olacak, yeniye geçiş hızlanacaktır. Çevresel yönetişime geçiş sürecinde ise vatandaş ve diğer paydaşların birbirleriyle etkileşimleri çevre hakkının vücut bulması olarak tartışılabilecektir.

6. SONUÇ

Çevre hukukunun konusu çevre hakkı ve bağlamında çevresel adaletin sağlanmasıdır. Çevre hakkı; çevrenin korunması, geliştirilmesi, iyileştirilmesi amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik bir haktır. Bu ve ilişkili haklar 21.yy ve sonrası süreçte iklim değişikliği üzerine yapılan çalışmalarda eşitlik ve adalet söylemleri bağlamında derin bir yer tutmaktadır. Çevre hukuku kapsamında çevre hakkının çerçevesinin çizilmesi, hukuki tanımının ve kapsamının belirlenmesi iklim değişikliği ve bu değişikliğin yol açtığı negatif dışsallıkların bertaraf edilmesinde uygulanacak küresel politikaların yürütülmesinde ihtiyaç duyulacak ulusal/uluslararası/ uluslar üstü hukuki tabanın oluşturulmasında önemli aşamalardan biri olacak ve bu konuda yaşanacak uyuşmazlıklarında çözümünde yargının elinde önemli bir hukuki dayanak teşkil edecektir. Nitekim çevre, salt bir kaygı konusu değil, yapısal değişimlerin temel gerekçesidir.

Yapısal değişimler çoğu zaman krizlere yol açma potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda yeni olarak değerlendirilebilecek çevre ve iklim tabanlı günümüz ekonomik ve mali yapıları içinde hak temelli tartışmaların yaşanacak olması da muhtemel olacaktır. Günümüzde büyük çelişkileri doğuran ve çatışmalara konu olan insan hakları sosyal ve ekonomik adalet ilkelerine dayanmakta, bu bağlamda

karşılaşın sorunların çözümü kolay olmamaktadır. İnsan hakları söylemi; pek çok belirlemeyi içermekte insanların çevreleri ile ilişkilerinden kentlerin biçimine kadar gerekli altyapı yatırımları ve kapsayıcı sürdürülebilir kentsel ekonomik yapılanmayı gerektirmektedir. Bu kapsamda 17 sürdürülebilir kalkınma hedefinde “*Leaving no one behind*” söylemi, çevre hakkı ve hukukunu destekleyici temel dönüştürücü ilke olarak düşünülebilir. Dolayısıyla ekonomik hakların mücadelesi kadar çevre haklarının mücadelesi de gereklidir. Stiglitz’in “*Başka bir dünya mümkündür. Bu dünyada tam fırsat eşitliğini sağlamak mümkün olmasa da daha fazla fırsat eşitliği yaratılabilir. Eşitsizliğin ortadan kaldırılması, fırsat eşitliğinin artması ve yaygınlaşmasında destekleyici olacaktır.*” (Stiglitz, 2014) şeklindeki vurgusu da mevcut dünyanın dışında başka bir dünyanın ancak eşitlik temelli politikalar ile mümkün olacağına ışık tutmaktadır.

Bu çerçevede yeterli yaşam standardına sahip olma hakkının bir bileşeni olarak güvenli yaşama erişme hakkının gerçekleştirilmesi için çevrenin sosyal işlevlerinin yerine getirilmesi önemlidir. Herkesin kamu mallarına ve kaliteli hizmete erişim hakkı olmalıdır. Diğer ifadeyle sosyal ve ekonomik adalet ilkelerini esas alan insan hakları temelli bir yaklaşım kapsayıcı ve sürdürülebilir kentsel ekonomiler için de önemlidir. Buna göre iklim değişikliği mücadelesi sürdürülebilir kalkınma temelinde yerelde başlamakta, yerelin bu mücadeledeki başarısı ise çevresel yönetişimin sağlandığı çevre hakkının korunduğu yönetsel yapılarda hayata geçirilmektedir.

Dolayısıyla çevre hakkının yerleşik hale gelmesi kolay bir süreç olarak görülmemelidir. Nitekim çevre hakkı ve hukuku gözetilmeksizin, özgül ağırlığı korunmaksızın yapılacak iklim mücadelesi kronik bir istikrarsızlık nedeni olmaya devam edebilecektir. Dolayısıyla normlar ile güvenceye alınmayan çevre hakkının karışıklığı ve eşitsizliğe mahal vereceği kolaylıkla söylenebilir.

Sonuç olarak Tourine’nin de ifade ederek savunduğu temel argümanlar çerçevesinde; krizlerin genel nedeni ekonomik kategoriler ile toplumsal kategorilerin birbirinden ayrı tutulma eğilimidir. Bu bağlamda iklim değişikliği gibi evrensel olana baskı yaratan krizlere verilebilecek en etkili yanıt; ekonomik ilişkilerin toplumsal kategorileri gözetken ortak değerlerin ve kamusal müdahalelerin dikkate alındığı yeni bir toplumsal düzenin inşa edilmesi, diğer ifadeyle ekonomik kategoriler ile toplumsal kategoriler arasındaki bağın güçlendirilmesi olacaktır. İklim mücadelesi, artık insan ve insanı ilgilendiren tüm değişkenlerin mücadelesi olmakla beraber tüm insanların temel haklarının korunmasına yönelik girişimlerin artırılmasının zorunluluğu mücadelesidir. Bu noktada çevre hakkının temel alındığı iklim mücadelesi için ekonomilerin uyum kapasitelerinin güçlendirilmesini tercih etmeleri uzun vadeli sermaye yatırımları için başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Nitekim iklim mücadelesi koşullarında insani gelişimi ve refahında bir iyileşme elde etmenin zor olduğu göz önünde bulundurulduğunda çevre hakkı bağlamında çevresel yerelleşme ve yönetişimi uzlaştırmanın zorunluluğu açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aragão, A., Jacobs, S., ve Cliquet, A. (2016). What's law got to do with it? Why environmental justice is essential to ecosystem service valuation. *Ecosystem Services*, 22, 221–227. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2016.09.012>
- Armağan, Ö. (2010). *Postyapısalcılık*. Ankara:Phoenix Yayınları.
- Bauman, Z.,&Bordoni, C. (2018). *Kriz hali ve devlet*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bick, N., ve Keele, D. (2022). Sustainability and climate change: Understanding the political use of environmental terms in municipal governments. *Current Research in Environmental Sustainability*, 4(March), 100145. <https://doi.org/10.1016/j.crsust.2022.100145>
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz kentleşme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Charlier, D., Pommeret, A., ve Ricci, F. (2024). A rationale for the right-to-Development climate policy stance? *Journal of Environmental Economics and Management*, 125(Nisan), 102981. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2024.102981>
- Gulbenkian Komisyonu. (1995). *Sosyal bilimleri açın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2008). *Yeni emperyalizm*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *On yedi çelişki ve kapitalizmin sonu*. İstanbul:Sel Yayıncılık.
- Ituarte-Lima, C., ve Mares, R. (2024). Environmental democracy: Examining the interplay between Escazu Agreement's innovations and EU economic law. *Earth System Governance*, 21(April), 100208. <https://doi.org/10.1016/j.esg.2024.100208>
- Kaboğlu, İ. (1996). *Dayanışma hakları*. TODAİ İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.
- Kara, K. Ö. (2024). İklim değişikliği ile mücadelede çevre koruma harcamalarının mali etkisi: Ankara örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Ankara
- Kosoe, E. A., ve Ahmed, A. (2024). Drivers of ineffective environmental sanitation bye-laws in Ghana: Implications for environmental governance. *Urban Governance*, 4(1), 16–24. <https://doi.org/10.1016/j.ugj.2023.09.004>
- Newell, R., ve Picketts, I. (2020). Spaces, places and possibilities: A participatory approach for developing and using integrated models for community planning. *City and Environment Interactions*, 6, 100040. <https://doi.org/10.1016/j.cacint.2020.100040>
- Ren, S., Du, M., Bu, W., ve Lin, T. (2023). Assessing the impact of economic growth target constraints on environmental pollution: Does environmental decentralization matter? *Journal of Environmental Management*, 336(Şubat), 117618. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.117618>
- Ruby, C. (2012). *Siyaset felsefesine giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Russell, B. (2015). *Sorgulayan denemeler*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Sen, A. (2023). *Etik ve ekonomi*. İstanbul:Doğan Kitap.
- Stiglitz J.E. (2014). *Eşitsizliğin bedeli*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stromberg, P. M., ve Bali Swain, R. (2024). Citizen monitoring in environmental disclosure: An economics perspective. *Journal of Environmental Management*, 356(Ocak), 120567. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.120567>
- Tamburino, L., ve Bravo, G. (2024). Ecological efficiency: The ability to achieve human well-being

while limiting environmental impact. *Environmental and Sustainability Indicators*, 21(Ağustos 2023), 100322. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100322>

Teodoro, J. D., ve Prell, C. (2023). Learning to understand: disentangling the outcomes of stakeholder participation in climate change governance. *Social Networks*, 75(Ocak 2022), 29–38. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2022.02.006>

Touraine, A. (2016). *Krizden sonra*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turgut, N. (1998). *Çevre hukuku*. Ankara: Savaş Yayınları.

UN-Habitat. (2022). Envisaging the Future of Cities. *World City Report*. <https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities>

UNEP. (2023). Environmental rule of law: Tracking progress and charting future directions. *environmental rule of law: Tracking Progress and Charting Future Directions*. <https://doi.org/10.59117/20.500.11822/43943>

Xia, S., You, D., Tang, Z., ve Yang, B. (2021). Analysis of the spatial effect of fiscal decentralization and environmental decentralization on carbon emissions under the pressure of officials' promotion. *Energies*, 14(7). <https://doi.org/10.3390/en14071878>

Yang, W., Wen, C., ve Lin, B. (2023). Research on the design and governance of new rural public environment based on regional culture. *Journal of King Saud University - Science*, 35(2), 102425. <https://doi.org/10.1016/j.jksus.2022.102425>

Yu, C., ve Morotomi, T. (2022). The effect of the revision and implementation for environmental protection law on ambient air quality in China. *Journal of Environmental Management*, 306(January), 114437. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.114437>

© Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

EXTENDED ABSTRACT

Environmental Rights in The Context of The Right to Solidarity and Its Contribution to The Climate Combating

1. Introduction

A globalized economy is not only economic but also a subject of discussions within the framework of social and human rights advocacy (Touraine, 2016:34-35). In 2022, the United Nations General Assembly defined the right to a clean, healthy, and sustainable environment as a human right and, on the other hand, called on all states to implement a human rights-based approach in order to govern according to the principles of sustainability and protection of ecosystems and to promote a safe and favorable environment for environmental human rights. The elements of the universal right to a healthy environment that everyone has can be listed as access to information, public participation, access to justice in environmental issues, and democracy. In other words, the right to access environmental information, the right to participate in environmental decision-making processes, and the right to access justice in environmental issues should be understood as a way to realize the right to a healthy environment and sustainable development goals (Ituarte -Lima & Mares, 2024) . In this context, states use their opportunities by creating and reforming basic institutions while managing economic life (Harvey, 2015:164). This situation creates a new political culture with new politics. These changes have led to decisive results on human beings and their rights in the historical process, with situations that may cause paradigm shifts such as development, progress, danger, and risk after 1945, and this situation has been interpreted as all human activities will change scale (Gulbenkian Commission, 1995) . Therefore, environmental concerns have intensified in the context of increasing environmental problems, and actionable activities aimed at finding solutions to alleviate these concerns have come to the agenda, one of which is the protection of natural climate conditions, especially for the sustainability of the environment and life. However, the lack of a rights-based approach and the shortcomings in the initiatives related to this are converging on the possible disasters of crises.

2. Data Set and Method

In this study written with the qualitative analysis method, the interpretive analysis method was preferred over the current situation and expectations. Using the relational research model as the study method, multiple data sources such as reports, literature, etc. were used as material, and in this direction, it was aimed to investigate the relationship between climate change and environmental rights. Environmental rights and law, climate change, and local government relationality in the administrative stage were examined, and current and potential problems were evaluated within this framework. In the conclusion section, the importance of the contribution of the strengthening of the environmental right to the climate struggle was emphasized, and a general evaluation was included with policy and strategy suggestions.

3. Discussion and Conclusion

While the crises experienced today and before have made the existence of systemic vulnerabilities visible, it is observed that the levels of vulnerabilities differ according to economies. In the age of biopower, problems, and especially environmental problems, have become apparent. The most important of these is climate change, in the struggle of which meeting the needs of no one without leaving anyone behind is a prominent concern, and the importance of the existence of the right to environment comes to the agenda due to the exposures experienced. In this context, climate change is a struggle that increases the need for social justice and deepens social problems beyond being a problem related only to ecosystem services. An integrated assessment of environmental law and

environmental rights in climate change will ensure that environmental justice and violations of environmental rights can be prevented.

The right to environment is a right aimed at achieving the purposes of protecting, developing, and improving the environment. These and related rights have a deep place in the context of equality and justice discourses in studies on climate change in the 21st century and beyond. Within the scope of environmental law, drawing the framework of the right to environment and determining its legal definition and scope will be one of the important stages in the creation of the national/international/supranational legal base that will be needed in the implementation of global policies to be implemented in eliminating climate change and the negative externalities caused by this change and will constitute an important legal basis in the hands of the judiciary in the resolution of disputes that will occur in this regard. Indeed, the environment is not merely a matter of concern but the fundamental reason for structural changes. In this context, a human rights-based approach based on the principles of social and economic justice is important for inclusive and sustainable urban economies. Accordingly, the fight against climate change begins locally on the basis of sustainable development, and the success of the local in this fight is implemented in administrative structures where environmental governance is ensured and the right to environment is protected. Therefore, the establishment of the right to environment should not be seen as an easy process. Indeed, the climate struggle that will be carried out without observing environmental rights and law and without protecting its specific weight may continue to be a chronic cause of instability. Therefore, it can easily be said that environmental rights that are not secured by norms will cause confusion and inequality.

In this context, the most effective response to crises that create pressure on the universal, such as global climate change, will be to strengthen the bond between economic categories and social categories. The climate struggle is now a struggle for humans and all variables that concern humans, as well as a struggle for the necessity of increasing initiatives to protect the fundamental rights of all people. Considering that it is difficult to achieve an improvement in human development and well-being under the conditions of the climate struggle, the necessity of reconciling environmental localization and governance in the context of environmental rights is clearly seen.